

کشتی حمومی‌ها جلوی سرپینه

موضوع:
جهانگردان خارجی
از حمام‌های
تهران

ویژگی:
بررسی آداب و
رسوم استحمام

جهانگردان و سفرنامه نویسان خارجی در یادداشت‌های خود توصیف‌های بی‌شماری از حمام‌های تهران به خصوص در دوران قاجار داشتند.

معماری حمام‌ها، سردر و نقوش به کار رفته در فضای بیرونی و داخلی حمام‌ها همیشه مورد توجه این جهانگردان بوده است. مهرشاد کاظمی، تهران پژوه، در این باره می‌گوید: «جهانگردان حمام را فضایی نه تنها برای نظافت و شست‌وشو بلکه مکانی برای تفریح، خبررسانی و دیدوبازدید معرفی می‌کنند. سسر و ویلیام اوزلی، نقاش و سیاستمدار دوران فتحعلی‌شاه، تعداد حمام‌های تهران را ۳۰۰ باب اعلام می‌کند. باین حال اوزن ناپلئون فلاندن، نقاش و معمار فرانسوی که در دوره محمدشاه به تهران آمده بود، تعداد حمام‌های تهران را ۱۰۰ حمام اعلام می‌کند. چند سال بعد از حضور اوزن ویلیام ریچارد هولمز از ۱۵۰ تا ۲۰۰ حمام در تهران یاد می‌کند.»

ژوزف میشل تانکوتانی، جهانگرد و سفرنامه‌نویس دوران فتحعلی‌شاه، حمام‌های تهران را اینگونه توصیف می‌کند: «حمام‌ها از آبخش اندرونی و بیرونی تشکیل شده‌اند. قسمت بیرونی با حصیر یا فرش محصور شده است. حمام حرارت فوق‌العاده‌ای دارد. به محض ورود در وهله اول نفس آدم بند می‌آید. هر کسی توان تحمل این میزان حرارت را ندارد. سراسر ساختمان از سنگ‌های بزرگ و سنگ مرمر پوشیده شده و حمام فقط با چند در پیچه کوچک در سقف نورانی می‌شود. اتاق‌هایی هم برای استحمام خصوصی وجود دارد که آنجاست که می‌توانستیم میزان گرمی و سردی آب را خودمان تنظیم کنیم. حمام ایرانی اگر به تعادل و عاقلانه استفاده شود خالی از فایده نیست.» ارنست اورسل بلژیکی که در زمان ناصرالدین‌شاه در تهران حضور داشت نیز از حمام‌های تهران نوشته است. به گفته کاظمی، اورسل از سردرهای حمام‌ها که اغلب سردرهایی با نمادهای ایرانی است نام می‌برد و اینکه ورود به حمام برای مسیحیان ممنوع بود. او می‌نویسد: «برخی از کارکنان حمام بانیمه‌تنه لخت جلوی در با یکدیگر کشتی می‌گیرند و اینگونه خود را سسر گرم می‌کنند.» اس‌ال‌برت آمریکایی که در دوران احمدشاه به تهران آمد نیز حمام‌های تهران را اینگونه روایت می‌کند: «معمولاً روزهای جمعه حمام بسیار شلوغ است و این استقبال از حمام براساس یک وظیفه دینی است. به خاطر همین در نزدیکی بیشتر مسجدهای تهران حمام وجود دارد.»

می‌سپردند و با خیال راحت به استحمامشان می‌رسیدند. به افرادی که مسئولیت نگهداری اشیای ارزشمند مشتریان را داشتند جامه‌دار می‌گفتند.

مشت و مالچی:

مشتری که از خرید حمام خارج

می‌شد، نوبت به کیسه‌کشی و مشت و مال می‌رسید. در این موقعیت مشت و مالچی لنگ خشکی را برای او پهن می‌کرد و لنگ خشک دیگری را مجاله می‌نمود و زیر سرش قرار می‌داد و مشت و مال دادن شروع می‌شد. این مشت و مال دادن از گردن شروع و به معج پا ختم می‌شد.

دلاک: کار دلاک کیسه‌کشی و شست‌وشوی افراد در حمام بود. رسم دلاکان این بود که چرخ قسمت‌های مختلف بدن را می‌گرفتند و در جلو چشم فرد فرو می‌ریختند. در حقیقت به او گوشه‌د می‌کردند که بدنت کثیف بوده و حالا تمیز شده است. دلاک‌ها نقش زیادی در خبرچینی داشتند و در بخش زنانه هم با معرفی دختران به مادران صاحب پسر آماده از دواج، بخت‌گشای دختران دم‌بخت به حساب می‌آمدند.

پادو: این فرد وظیفه‌اش جفت کردن کفش اشخاص و گاهی اوقات جابه‌جایی آنها بود. پادوها کفش مشتری را زیر سکو می‌گذاشتند و یک لنگ خشک روی سکو پهن می‌کردند. مشتری که لخت می‌شد، پادو یک لنگ دیگر به او می‌داد.

حقایق یک شغل نان و آبدار

کسب‌وکار حمامی یکی از مشاغل نان و آبدار تهران قدیم بود؛ شغلی پر رونق و پر مشتری که نه تنها تعطیلی و کساد می‌نداشت، که باعث شکل‌گیری مشاغل زیادی هم می‌شد. در این بخش به مشاغل و سلسله مراتب کار در دل حمام‌ها به روایت مهرشاد کاظمی، تهران پژوه، نگاه می‌داریم.

حمامی: نقش مدیریت حمام‌ها عموماً بر عهده مالک خصوصی آن بود که در میان مردم تهران قدیم از آن به عنوان حمامی یاد می‌کردند.

استاد حمامی: در ورودی حمام‌های تهران قدیم معمولاً مرد ریش‌سفیدی که اغلب محاسن بلندی هم داشت برای دریافت وجه از مشتری‌ها به عنوان استاد حمامی می‌نشست. البته در گذشته وجه استفاده از حمام به ۲ صورت نقدی یا غیر نقدی پرداخت می‌شد. غیر نقدی شامل دریافت تخم‌مرغ، نان و مواردی این‌چنینی بود.

جامه‌دار: اغلب مراجع‌کنندگان به حمام‌های تهران قدیم رخت و لباس و همچنین اشیای ارزشمند و قیمتی مثل ساعت یا حلقه از دوا جشن را در بدو ورود به حمام به فرد آبینی که در همه حمام‌ها وجود داشت

موضوع:
مشاغل
حمام

ویژگی:
ارائه خدمات
متنوع به
مشتریان

داستان دلاک‌های شکسته‌بند و دندانپزشک

می‌دادند. زمانی می‌گوید: «دلاک‌ها گاهی با در کفش دندانپزشک‌ها می‌کردند و مردم را از درد طاق‌فرسای دندان‌های پوسیده نجات می‌دادند. تا قبل از اینکه دندانپزشکی به صورت اصولی باب شود، دلاک‌ها هم مثل برخی سلمانی‌ها و دکان‌داران دوره‌گرد مسائل مربوط به دوا و درمان دندان را بر عهده داشتند. آنها سرپینه حمام که در حکم ورودی حمام بود با چند کلبتین، پنبه، یک لگن برای تف کردن و دیگر ادوات رایج کشیدن دندان به داد مردم می‌رسیدند و با مهارت دندان‌های پوسیده را می‌کشیدند.»

درمانگری در حمام اما قدمت بسیار دارد، چنان که در منابع مکتوب بارها به درمان افراد مشهور در حمام اشاره شده است. از جمله ماجرای بیماری مزمن امیر منصور سامانی و دعوت از محمدبن زکریا رازی برای معالجه امیر که در گرومابه انجام شد.

موضوع:
درمانگری
در حمام

ویژگی:
دلاک‌ها در
حمام علاوه بر
نظافت، کارهایی چون
شکسته‌بندی و حجامت
هم انجام می‌دادند.

از پیدایش حمام در ایران که سابقه آن به چند هزار سال می‌رسد تا همین چند دهه پیش که هنوز کسب و کار حمام‌های عمومی سکه بود، حمام‌ها تنها مکانی برای شست‌وشو و نظافت نبوده‌اند. در تهران نیز که قدمت قدیمی‌ترین حمام‌های آن به عصر صفوی برمی‌گردد، دلاک‌ها علاوه بر شست‌وشو، افرادی همه‌فن‌حریف بودند که حجامت، رگ‌زنی، شکسته‌بندی و... را نیز در حمام‌ها بر عهده داشتند. علیرضا زمانی، تهران پژوه درباره درمانگری در حمام‌های تهران قدیم می‌گوید: «در سفرنامه‌های سیاحانی که گذرشان به تهران افتاده مطالبی درباره حمام‌های تهران و نیز مشاغلی چون دلاکی و درمانگری در حمام‌ها وجود دارد. به عنوان مثال، هانری رنه دالمانی، سیاح فرانسوی، به مهارت‌های متعدد دلاک‌ها در دوره قاجار اشاره کرده است. با استناد به مشاهدات او می‌توان گفت که در دوره قاجار دلاک‌ها تنها به کیسه‌کشی و مشت‌ومال نمی‌پرداختند. برخی از دلاک‌ها در اصلاح سر و صورت، شکسته‌بندی، زالو انداختن و حجامت به چنان مهارتی رسیده بودند که برخی برای انجام این امور به حمام مراجعه می‌کردند.» کارهای دلاک‌ها تنها به شکسته‌بندی و حجامت محدود نمی‌شد. علاوه بر رگ‌زدن و جانداختن ناف در حمام، کار ختنه کردن را هم انجام می‌دادند. کسب‌وکار برخی از دلاک‌ها نیز چنان سکه بود که دایره فعالیت‌شان به خارج از حمام‌های عمومی رسید. فی‌المثل آنها کار ختنه نوزادان را در منزل هم انجام

